

Paweł Sekuła (Kraków)

Mychajło Hruszewski o roli języka w życiu ukraińskiego narodu

W XIX stuleciu zagadnienie języka ojczystego zyskało szczególną popularność w badaniach naukowych i działalności politycznej elit Europy Środkowo-Wschodniej, które podkreślały jego ważną rolę w procesie rozwoju świadomości narodowej. Nowy nurt polityczno-kulturalny znalazł oddźwięk także wśród przedstawicieli ukraińskiego życia intelektualnego, które jeszcze w połowie stulecia wciąż pozostawało na etapie poszukiwania własnej tożsamości. Na tle ogólnej aktywności Ukraińców wyróżniał się jeden z najwybitniejszych przedstawicieli ukraińskich elit przełomu XIX i XX w. – Mychajło Hruszewski (1866–1934). Dorobek naukowy kijowskiego historyka – obdarzonego przez rodaków zaszczytnym mianem ojca historiografii ukraińskiej – to ponad 2 tys. prac i publikacji z dziedziny historii, archeologii i kultury będących syntezą wielowiekowych dziejów Ukrainy. Szczególne miejsce wśród nich zajmuje opublikowana w dwunastu tomach *Historia Ukrainy-Rusi*. Hruszewski jest również autorem licznych opracowań poruszających problematykę języka ukraińskiego w kontekście kulturowym i historycznym na przestrzeni wieków. Spod jego pióra wyszło pięciotomowe opracowanie *Historii literatury ukraińskiej*, a także publikacje poświęcone zagadnieniom języka ukraińskiego w zakresie nauczania i wychowania¹.

Historyk nie stronił od działalności społecznej i politycznej, występował często w roli obrońcy praw języka i narodu ukraińskiego na terenie obu zaborów: rosyjskiego i austrowęgierskiego. Zaangażował się w działalność polityczno-oświatową obierając sobie za cel rozbudowę w Galicji Wschodniej sieci ukraińskich szkół narodowych funkcjonujących w oparciu o język ojczysty². Równie

---

¹ О. Прицак, *Історіософія та історіографія Михайла Грушевського*, Кембридж 1991, s. 22–76; Л. Винар, *Найвидатніший історик України Михайло Грушевський, 1866–1934*, „Сучасність” 1985, s. 120.

² J. Moklak, *Наблчына contra Galicja. Українське szkolnictwo średnie i wyższe w debatach Sejmu Krajowego galicyjskiego 1907–1914*, Kraków 2013, s. 13–14.

istotną wagę przywiązywał do powstania we Lwowie „centrum ukraińskiego życia kulturalnego” odrębnego uniwersytetu z ukraińskim językiem wykładowym³. Prezentowane w pracach Hruszewskiego poglądy na temat kwestii językowej to rezultat – jak sam wspominał – wychowania w domu rodzinnym, w którym zawsze przywiązywano dużą wagę do tradycji i języka ukraińskiego, a także wymiany wspólnych poglądów i doświadczeń z liderami ukraińskiego odrodzenia narodowego w XIX w.: Wołodymyrem Antonowyczem i Mykołą Kostomarowem. Szczególnie z Antonowyczem, któremu autor *Historii Ukrainy-Rusi* zawdzięczał objęcie posady kierownika katedry historii Ukrainy na Uniwersytecie Lwowskim, łączyły Hruszewskiego bardzo zażyłe i serdeczne stosunki⁴.

Hruszewski wyznał, iż „Historia i literatura – ludzkie życie i jego odbicie (odzwierciedlenie) w twórczości słownej – jednakowo stały się przedmiotem moich zainteresowań”⁵. Język ukraiński dla autora, który jak sam o sobie napisał „Będący w pełni świadomym filozoficznego i socjologicznego znaczenia języka rodzimego dla zachowania tożsamości i rozwoju kultury Ukraińców” stanowił niezbędnym warunkiem w procesie odradzania się poczucia narodowego Ukraińców w XIX w. Odwołując się do prac wybitnego językoznawcy i tłumacza Oлександра Потебни uważał, że w języku rodzimym każdego narodu zakodowana została jego mentalność⁶.

Historia Ukrainy-Rusi była jednym z najważniejszych życiowych dokonań Hruszewskiego. Zawarta w niej koncepcja rozwoju Rusi Kijowskiej, księstwa Halicko-Wołyńskiego, Kozaczyzny, wreszcie ukraińskiego ruchu narodowego w XIX w. stały w jawnej sprzeczności wobec twierdzeń nauki rosyjskiej o „jedności” narodu ruskiego. W tym czasie w ośrodkach naukowych Rosji carskiej szeroko propagowano teorię dwóch czołowych badaczy rosyjskich 2 poł. XIX stulecia: członka Cesarskiej Akademii Nauk Michaiła Pogodina oraz autora wielotomowej *Historii Rosji* Nikołaja Karamzina, która głosiła, że spadkobiercą spuścizny Kijowa była jedynie Rosja a naród ukraiński pozostawał wymysłem „austriackiej” bądź „polskiej intrygi”⁷. Argumentem na potwierdzenie rosyjskiej

³ Tamże, s. 102.

⁴ *Енциклопедія українознавства*, ред. В. Кубійович, т. 2, Львів 1993, с. 453–454.

⁵ W. Mokry, *Dzieje narodu i państwa ukraińskiego we współczesnej historiografii*, [w:] *Образ конфліктів між народами слов'янськими в ХІХ і ХХ віку в историографії*, ред. І. Ставову-Кавка, Kraków 2007, s. 46.

⁶ Tamże. Na temat poglądów O. Potebni zob. O. Потебня, *Мова. Національність. Денаціоналізація. Статті і фрагменти*, упорядкування і вступна стаття Ю. Шевельнов, Нью-Йорк 1992.

⁷ М. Грушевський, *Очерк истории украинского народа*, Киев 1991, s. 20–26.

tezy o jedności narodu miał być wspólny dla wszystkich mieszkańców Rusi język. Teorię tą szczególnie mocno propagowali słowianofile rosyjscy, a następnie znalazły zastosowanie w ideach ruchu panslawistycznego i moskalofilskiego Ukraińców Galicyjskich⁸. Termin oznaczający „dialekt macedońsko-bułgarski” zastąpiony został przez badaczy rosyjskich błędnym wyrażeniem „słowiański język”, określanym następnie jako „ruski język” by w końcu stać się „rosyjskim językiem” sugerując tym samym, że już we wczesnych wiekach Rusi Kijowskiej żył jeden naród rosyjski⁹. Hruszewski zwrócił uwagę, że po pozorem naukowych teorii, a zwłaszcza lingwistycznych koncepcji rosyjskich naukowców (o ukraińskim języku jako narzeczcu języka wielkoruskiego) próbowano zalegalizować wynikające z motywów czysto politycznych działania rusefikacyjne wymierzone w ukraiński etnos. Ukraiński historyk dowodził, że język jego rodaków jest różny od rosyjskiego i posiada długą historię sięgającą okresu średniowiecza. Hruszewski wskazywał przy tym na XI wieczne zabytki piśmiennicze z których wynikało, iż mowa ludności nad Dnieprem różniła się znacząco od języka na terenach północno-wschodniej Rusi Kijowskiej tj. kolebki późniejszego Księstwa Moskiewskiego i Rosji¹⁰.

Rozwój języka ukraińskiego na terenie zaboru rosyjskiego został siłą stłumiony odgórnymi decyzjami władz carskich. Hruszewski wskazywał na rozporządzenia z 1863 r. (cyrkularz wałujewski – zabraniał drukowania w języku ukraińskim jakichkolwiek dzieł z wyjątkiem literatury pięknej) oraz z 1876 r. (ukaz emski – zabraniał drukowania książek oraz przekładów w języku ukraińskim tj. „narzeczcu małoruskim” aby, jak to uzasadniano, nie rozbijać jednego narodu i języka rosyjskiego¹¹), które w opinii historyka najwięcej szkód przyniosły literackiemu językowi ukraińskiemu, hamowały rozwój ukraińskiego szkolnictwa, a także opóźniały rozwój świadomości narodowej Ukraińców¹².

⁸ J. Moklak, *Geneza moskalofilstwa wśród Ukraińców Galicyjskich*, „Zustriczi” 1991, nr 7, s. 11–117.

⁹ W. Mokry, *Kulturowe, religijne i polityczne konsekwencje różnego rozumienia idei świętych Cyryla i Metodego wśród Ukraińców, Polaków i Rosjan. Rozważania historyczno-kulturowe*, [w:] *Międzycywilizacyjny dialog w świecie słowiańskim w XX i XXI wieku. Historia – religia – kultura – polityka*, red. I. Stawowy-Kawka, Kraków 2012, s. 84–85, 99.

¹⁰ М. Грушевський, *Звичайна схема “русскої” історії й справа раціонального укладу історії східного словянства*, “Статті по славяноведению”, Санкт-Петербург 1904, вып. I, с. 299; cyt. za: М. Грушевський, *Твори у 50 томах*, ред. П. Сохань, Львів 2002, т. 1, 77–78.

¹¹ К. Губарев, *Історія України*, Донецьк 2005, s. 266–267.

¹² М. Грушевський, *Про українську мову і українську школу*, Київ 1991, s. 20–22.

Już w XVII w. władze moskiewskie, o czym często w swych pracach wspominał Hruszewski, doceniając siłę narodowego języka ukraińskiego dążyły do jego całkowitej rusyfikacji, a zatem także prześladowania piśmiennictwa ukraińskiego. Na początku XX w. Hruszewski pisał „W Moskwie już w XVII w. zapatrywano się niechętnie na książkę ukraińską, poddając ograniczeniom jej rozpowszechnianie, od czasu zaś podporządkowania cerkwi ukraińskiej patriarchatowi moskiewskiemu poddano też cenzurze moskiewskiej wydawnictwa ukraińskie. Za czasów Piotra Wielkiego posunięto się jeszcze dalej w tym kierunku, skazując na zniszczenie w ogóle wszelką książkę ruską. W 1720 r. wychodzi rozporządzenie rządowe zakazujące drukowania jakichkolwiek książek na Ukrainie, z wyjątkiem kościelnych, na podstawie dawnych wydań «one zaś cerkiewne stare księgi z takimiz cerkiewnymi księgami porównywać i poprawiać przed drukiem, aby żadnej różnicy i odrębnego narzecza nie było w porównaniu z drukiem wielkorosyjskim»”¹³.

Hruszewski dowodził odrębności narodu ukraińskiego w opozycji do Rosjan wykazując na odrębność językową Rusinów-Ukraińców począwszy od okresu Rusi Kijowskiej, a następnie jej kontynuatorki Rusi Halicko-Wołyńskiej. Udowadniał ponadto, że „Okres kijowski przeszedł nie w włodzimierzowsko-moskiewski, ale w okres halicko-wołyński XIII stulecia, później w okres litewsko-polski w XIV–XVI w. Natomiast włodzimierzowsko-moskiewskie państwo nie było ani spadkobiercą, ani następcą państwa kijowskiego”¹⁴.

Ogromne niebezpieczeństwo dla narodu ukraińskiego dostrzegał w wypieraniu przez władze carskie języka ukraińskiego ze szkół i piśmiennictwa. W działaniach caratu zmierzających do marginalizacji „małorosyjskiego narzecza” dostrzegał zamierzoną i konsekwentnie realizowaną politykę pozbawiania tożsamości narodowej Ukraińców w imperium rosyjskim. Zwracał uwagę że „Poczynając od ostatniej ćwierci XVIII w. metropolici kijowscy, stosując się do dążeń i pragnień rządu, wprowadzają język wielkoruski do wykładów akademii kijowskiej, która staje się pod tym względem wzorem dla innych szkół duchownych. Szczególną gorliwość w kierunku zaprowadzenia języka wielkoruskiego objawiał w latach 80. XVIII w. metropolita Samuel Mislawski, który używał do wykładów akademii podręczników wielkoruskich, sprowadzał nauczycieli Wielkorosów i dokładał wszelkich starań aby wykłady odbywały się w czystym języku wielkoruskim. W tym celu wysyłać poczęto studentów na uniwersytet moskiewski (...) Tymczasem mowę ukraińską coraz nowszymi specjalnymi przepisami, nauczycielom dawano specjalne instrukcje pod tym względem. Po przyłączeniu

¹³ T. S. Grabowski, *Rosya jako „opiekunka” Słowian. Dwa odczyty wypowiedziane w Piotrkowie 16 i 17 V 1916 roku. I – Ruś-Ukraina*, Kraków 1916, s. 18.

¹⁴ W. Mokry, *Dzieje narodu i państwa ukraińskiego...*, dz. cyt., s. 32.

prawobrzeżnej Ukrainy do Rosji specjalną uwagę zwracać poczęto na to aby księża odmawiali modlitwy, głosem właściwym narzeczemu rosyjskiemu¹⁵.

Hruszewski broniąc odrębności języka ukraińskiego pisał w przedmowie do *Historii Ukrainy-Rusi*: „Niezależnie czy będziemy język ukraiński nazywać narzeczem trzeba przyznać, że ukraińskie dialekty tworzą językową całość” i dalej „Język ukraiński odróżnia się od sąsiednich języków słowiańskich bardzo wyraźnie całym rzędem cech fonetycznych, morfologicznych i syntaktycznych¹⁶. Trafnie zauważył, że „Cały szereg znanych i bezstronnych filologów uznał ukraiński język za osobny, jednak w dalszym ciągu nie brakuje filologów, którzy określają go tylko narzeczem. Lingwistyczna bliskość do sąsiednich narodów – wielkorosyjskiego i polskiego, nie raz dawała powód nawet do zaprzeczenia istnienia i prawa do niezależnej kultury i politycznego rozwoju ukraińskiego narodu (...) Jest oczywistym, że podstawą do takich poglądów były motywy politycznej natury – jako rezultat narodowego egoizmu tych nacji, które osiągnąwszy pewną przewagę w niektórych częściach ukraińskiego terytorium chciałyby utrzymać ukraińską narodowość w służebnej roli już na zawsze¹⁷.”

Projekt narodowej kultury opracowany przez Hruszewskiego znalazł swoje odzwierciedlenie w warunkach walki o ukraińskie państwo w okresie pierwszej wojny światowej oraz w pierwszych latach po jej zakończeniu. Koncepcja dziejów Ukrainy Hruszewskiego opierała się na autochtoniczności rozwoju ukraińskiego narodu, jego kultury i języka. Problem języka rozpatrywał przy tym jak wielką narodowo-kulturalną siłę, a ideę ukraińską odbierał on jak jedność polityczną i językową. Zauważył, że wszystkie narody które doszły do dobrobytu, doszły do niego między innymi dlatego, że miały kształcenie w rodzimym języku¹⁸.

W publikacji na temat ukraińskiego języka i szkolnictwa z 1912 r. Hruszewski rozpatruje historyczne znaczenie ojczyznej mowy oraz szkoły, bez których zdaniem autora nie jest możliwe polityczne, ekonomiczne bądź duchowe odrodzenie Ukrainy. Ojciec historiografii ukraińskiej zwracał szczególną uwagę na możliwość nauczania w języku ukraińskim w szkołach wiejskich (które w opinii autora miały pobudzić i podtrzymać świadomość narodową ludu ukraińskiego) oraz dokładał starań o powstanie tak w Galicji, jak i Rosji ukraińskiego uniwersytetu z ukraińskim językiem wykładowym. Autor zwrócił przy tym uwagę, że nauczanie w szkołach carskich dzieci ukraińskich po rosyjsku kaleczy ich dusze

¹⁵ T.S. Grabowski, dz. cyt., s. 19.

¹⁶ М. Грушевський, *Історія України-Руси*, Київ 1994, т. 1, s. 1–6.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ J. Hrycak, *Historia Ukrainy 1772–1999. Narodziny nowoczesnego narodu*, Lublin 2000, s. 130–131; М. Грушевський, *Про українську мову...*, dz. cyt., s. 23–25.

i nie sprzyja procesowi zdobywania wiedzy lecz jest jedynie dla nich prawdziwą męką, a cały naród utrzymuje w stanie kulturalnego upadku. Przytaczał również przykłady gdy zakaz posługiwania się językiem ukraińskim w instytucjach publicznych (np. w sądach i magistratach) utrudniał normalne funkcjonowanie społeczności ukraińskiej i powodował olbrzymie marnotrawstwo czasu i sił¹⁹.

W opinii Hruszewskiego zachowanie tożsamości Ukraińców w Galicji Wschodniej było możliwe tylko dzięki temu, że posiadali oświatę (co prawda okrojona) w języku ukraińskim – zarówno publikacje jak i szkoły²⁰. Sprawując funkcję przewodniczącego Towarzystwa *Uczytelska Hromada* zwracał uwagę, że „z perspektywy pedagogicznej – wykladać – znaczy właśnie: wyjaśniać coś obcego i niezrozumiałego w języku ojczystym, dlatego obcy język wykładowy uznano [przez Ukraińców w Galicji – P.S.] za pedagogiczny absurd”²¹.

Za na szczególnie pomyślny okres w historii Ukrainy uważał czasy Wielkiego Księstwa Litewskiego z dominującą kulturą i językiem ruskim oraz państwo kozackie Bogdana Chmielnickiego gdy oświata zwłaszcza duchowieństwa stała na bardzo wysokim poziomie, a w szkołach uczono w języku ukraińskim, w odróżnieniu od zacofanych i w dużej mierze jeszcze niepiśmiennych sąsiadów Wielkorusów²².

Jako kierownik katedry ukraińskiej historii na uniwersytecie we Lwowie, a następnie Przewodniczący Rady Centralnej Ukraińskiej Republiki Ludowej podkreślał szczególną rolę ukraińskiego języka, potrzebę jego umacniania oraz ogromne znaczenie nauczania kolejnych pokoleń Ukraińców w ojczystym języku widząc w nim rękojmie dla rozwoju całego narodu. Na początku XX w. pisał: „Trzeba walczyć żeby w naszych szkołach uczono po ukraińsku, trzeba zawsze o tym pamiętać i innym przypominać, inaczej szkolnictwo nie będzie miało żadnego wkładu w naszą oświatę, trzeba powrócić do swojego ukraińskiego, zachęcać do niego i rozszerzać wszelkimi możliwymi sposobami, inaczej nasz naród nie wyjdzie ze swojego obecnego stanu zacofania i ponizenia”²³. Pozostał wierny tej idei także na emigracji w Czechosłowacji i Wiedniu gdzie prowadził ożywioną działalność publicystyczną, a później w Związku Sowieckim gdzie za swoją postawę aż do śmierci podlegał licznym szykanom ze strony komunistycznych władz.

¹⁹ М. Грушевський, *Про українську мову...*, dz. cyt., s. 14–16.

²⁰ М. Грушевський, *Люстрована Історія України*, Нью-Йорк 1967, s. 508–509.

²¹ Cyt za: J. Moklak, *Набучуна...*, dz. cyt., s. 92.

²² М. Грушевський, *Історія України-Руси*, т. 4, dz. cyt., s. 259–263.

²³ М. Грушевський, *Про українську мову...*, dz. cyt., s. 39.